

N. NIKONANOS

Έρευνες στα βυζαντινά και μεταβυζαντινά μνημεία
της Χαλκιδικής 1973-1984.

Το έργο της Εφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων Αγίου Όρους και Χαλκιδικής, όπως κάθε Εφορείας Αρχαιοτήτων, είναι η προστασία και η επιστημονική έρευνα των μνημείων της περιοχής. Ωστόσο η έρευνα είναι η λιγότερο γνωστή δραστηριότητα, γιατί τα αποτελέσματά της δημοσιεύονται συχνά μετά από μακροχρόνιες μελέτες.

Έτσι ο σκοπός της εισήγησης είναι να δώσουμε μια πρώτη ανακοίνωση του ερευνητικού έργου που επιτελούν οι αρχαιολόγοι και οι αρχιτέκτονες της Εφορείας από το 1973, που ιδρύθηκε η υπηρεσία, μέχρι σήμερα και να σταθούμε λίγο περισσότερο σε ορισμένες εργασίες που η κοινοποίηση των αποτελεσμάτων τους ή της πορείας τους κρίναμε ότι έχει γενικότερο επιστημονικό ενδιαφέρον για τη Χαλκιδική.

Συνοπτικά το ερευνητικό έργο της Εφορείας εκτείνεται στις συστηματικές ανασκαφές και τις ανασκαφικές έρευνες που γίνονται με αφορμή εικασίες σε οικόπεδα, στις άγνωστες και αδημοσίευτες τοιχογραφίες, φορητές εικόνες κλπ. έργα τέχνης, στην οικοδομική ιστορία και την αρχιτεκτονική διαφόρων κτισμάτων, στη συνθετική μελέτη προβλημάτων της βυζαντινής και μεταβυζαντινής αρχαιολογίας και τέχνης, στη μελέτη επιγραφικού και αρχαιολογικού υλικού και στη μνημειακή τοπογραφία της περιοχής.

Γ. ΤΑΒΛΑΚΗΣ

Το Κάστρο της Βρύας στη Δυτική Χαλκιδική

Στην παραλία του χωριού Νέα Σύλλατα, ανάμεσα στη Σωζόπολη και την Καλλικράτεια, υψώνεται μιιά μεγάλη τούμπα, γνωστή με το όνομα Βεριά. Ο χώρος αρχικά είχε εξαιρεθεί στη διανομή των προσφύγων γιατί οι αρχαιότητες ήταν ορατές σε αρκετό ύψος και προφανώς είχε θεωρηθεί σκόπιμη η διατήρησή τους. Τα τελευταία όμως χρόνια, ο χώρος έγινε οικόπεδα και παραχωρήθηκε στους κατοίκους των Νέων Συλλάτων. Έτσι προέκυψε το πρόβλημα της καταστροφής του Αρχαιολογικού χώρου επενέβη η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων και μετά από μακροχρόνια διαδικασία παραχωρήθηκαν νέα οικόπεδα στους ιδιοκτήτες.

Από το 1978 η 10η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων έχει εντάξει την έρευνα της Βεριάς στο ετήσιο πρόγραμμά της και ανάλογα με τις οικονομικές δυνατότητες προχωρεί στην ανασκαφική έρευνα. Μέχρι σήμερα έχουν ανασκαφεί : α) ένας αριθμός οικοπέδων στη δυτική πλευρά του χώρου και β) ένα μικρό τμήμα εντός των τειχών πάνω στην τούμπα. Ένα λουτρό, ιδιωτικές κατοικίες από διαφορετικές ιστορικές περιόδους έχουν αποκαλυφθεί και στη συνέχεια διατηρήθηκαν στα υπογεία των μικρών θερινών πολυκατοικιών που κτίστηκαν πάνω απ'αυτά.

Πάνω στην τούμπα την οποία περιέβαλλε ισχυρό τείχος, αποκαλύφθηκαν τμήματα του τείχους και ερευνήθηκε η πορεία του σε διάφορα σημεία επιβεβαιώνοντας έτσι τις ιστορικές πηγές που μιλούν για το Κάστρο της Βρύας ή Βρυών μέσα στο οποίο κατοικούσε πιθανότατα και ο επίσκοπος Κασσανδρείας για μια χρονική περίοδο. Εντός των τειχών ερευνήθηκε ένα μικρό τμήμα στην ανατολική πλευρά όπου υπήρχαν ενδείξεις για την ύπαρξη μιας εκκλησίας. Πραγματικά αποκαλύφθηκε τμήμα του ναού, ένα κιονόκρανο παλαιοχριστιανικών χρόνων και μέρος από το μαρμαροθέτημά του.

Στον 14ο αιώνα ο χώρος ερημώθηκε και διατήρησε την ονομασία Παλαιόκαστρο. Μετά το 1922 εγκαταστάθηκαν οι πρόσφυγες στα Νέα Σύλλατα και οι άμεσες ανάγκες σε οικοδομικό υλικό οδήγησαν στην καταστροφή των αρχαιοτήτων που είχαν ως τότε διατηρηθεί.

Θ. ΠΑΖΑΡΑΣ

Το τείχος της Κασσάνδρειας

Στο λαιμό της χερσονήσου της Κασσάνδρας, κατά μήκος της νότιας όχθης της διώρυγας, σώζονται τα ερείπια ενός τείχους που εκτείνεται από το Θερμαϊκό ως τον Τορωναίο Κόλπο.

Μια σχετικά λεπτομερή περιγραφή των λειψάνων της οχυρωματικής αυτής γραμμής έδωσε στις αρχές του αιώνα μας ο Adolf Struck και αργότερα στα 1914 ο Charles Avezou. Τελευταία, τα υπολείμματα του τείχους εξετάστηκαν πιο προσεκτικά από τον John Alexander, ο οποίος, στη δημοσίευσή του για την Ποτειδαία, συμπεριέλαβε και ένα ακριβές σκαρίφημα της οχυρώσεως και της περιοχής της μαζί με μια σειρά φωτογραφιών. Ωστόσο μέχρι σήμερα δεν έχει γίνει μια ιδιαίτερη και συστηματική μελέτη του τείχους.

Με τις εργασίες καθαρισμού και διαμορφώσεως του χώρου που πραγματοποίησε η 10η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων, στην περίοδο 1983-1984, δόθηκε η δυνατότητα να αποκαλυφθεί το τείχος στη μεγαλύτερη έκτασή του και να εκτοπιστούν σχεδόν στο σύνολό τους οι πύργοι που το ενίσχυαν.

Με βάση τις παρατηρήσεις που είχαμε την ευκαιρία να κάνουμε κατά την πορεία των εργασιών και τη βοήθεια των γραπτών πηγών έγινε προσπάθεια να διευκρινιστούν ορισμένα τοπογραφικά προβλήματα του τείχους και να διακριθούν οι αρχαιότερες κατασκευές από τις μεταγενέστερες οικοδομικές φάσεις. Προέκυψε λοιπόν ότι το συγκεκριμένο τείχος δε συμπύπτει με την οχύρωση ούτε της αρχαίας Ποτειδαίας ούτε της ελληνιστικής Κασσάνδρειας. Ήταν ένα διαχωριστικό τείχος, ένα "διατείχιμα" όπως το ονομάζει χαρακτηριστικά ο Προκόπιος, το οποίο φαίνεται ότι κατασκευάστηκε στην ύστερη αρχαιότητα και από κεί και πέρα, με επισκευές και ενισχύσεις, προστάτεψε στο Μεσαίωνα από βορρά τόσο την πόλη της Κασσάνδρειας, όσο και ολόκληρης της χερσονήσου.

Δ. ΠΑΠΑΓΙΑΝΝΗΣ

"Αρχιτεκτονικά γλυπτά από την Χανιώτη Χαλκιδικής".

Στα πλαίσια αρχαιολογικών ερευνών της 10ης Εφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων, είχαν εντοπιστεί από το 1976 στην περιοχή της Χανιώτης διασκορπισμένα αρχιτεκτονικά γλυπτά από παλαιοχριστιανική Βασιλική, της οποίας η θέση εντοπίζεται στα δεξιά του δρόμου προς το Παλιούρι, όπου σήμερα υπάρχει εικονοστάσι της Παναγίας Γύφτισσας.

Σε πρόσφατη έρευνα διαπιστώθηκε η ύπαρξη και άλλων αρχιτεκτονικών γλυπτών, τα οποία πιθανόν προέρχονται από το μνημείο και είναι διασκορπισμένα σε διάφορα σημεία του χωριού.

Συγκεκριμένα στον περίβολο της εκκλησίας του αγίου Ιωάννου του Χρυσοστόμου στην παραλία βρέθηκαν τα εξής γλυπτά : Μία βάση κίονα με κοιλόκυρτο κυμάτιο, η οποία φέρει και τμήμα του κίονα. Σήμερα χρησιμοποιείται σαν βάση σημαίας. Μία δεύτερη βάση κίονα με κοιλόκυρτο κυμάτιο και οπή μολυβδοχόησης και τέλος ένα μαρμάρινο θραύσμα που φέρει δουλεμένα ίχνη βάσης κίονα και οπή με αυλάκι μολυβδοχόησης. Στην επιφάνειά του σώζεται και μεταγενέστερος ανάγλυφος σταυρός και επιγραφή του 19ου αι.

Σε αχυρώνα που βρίσκεται αριστερά του δρόμου προς το Παλιούρι και σε ακτίνα εξήντα μέτρων περίπου από το εικονοστάσι εντοπίσαμε δύο εντοιχισμένα γλυπτά σε δεύτερη χρήση : ένα τμήμα θωρακίου με παράσταση ανάγλυφου σταυρού εγγεγραμμένου σε κύκλο και μία μαρμάρινη πλάκα που φέρει επίσης ανάγλυφη παράσταση σταυρού. Στον ίδιο αχυρώνα είναι εντοιχισμένο και άφθονο οικοδομικό υλικό.

Σε μικρή απόσταση από τον αχυρώνα και στην αυλή σπιτιού υπάρχει εκτεθειμένη μία συλλογή από πέντε γλυπτά, που κι αυτά σχετίζονται με τα προηγούμενα. Τα γλυπτά αυτά είναι : Ένας πεσσίσκος με ακρωτηριασμένο επίμηλο. Στις δύο πλευρές φέρει πατούρες και στις άλλες δύο διακοσμητική αύλακα. Ένα τμήμα επιστυλίου φράγματος πρεσβυτερίου και τρία τμήματα στυλοβάτη με οπές μολυβδοχόησης.

Το υλικό από το οποίο είναι κατασκευασμένα τα γλυπτά αυτά δεν είναι το ίδιο. Ο αριθμός τους είναι αρκετός βέβαια για να πιστοποιήσει

την ύπαρξη μιας παλαιοχριστιανικής Βασιλικής στη Χανιώτη, της οποίας όμως δεν είναι εύκολο να καθοριστεί η φύση και η εικόνα, μια και απαιτείται μελέτη του χώρου του οικοπέδου. Πάντως οι διαστάσεις του πεσίσκου, του θωρακίου και του τμήματος του επιστυλίου μας οδηγούν στην άποψη ότι το μνημείο πρέπει να ήταν μεγάλων διαστάσεων.

Β. ΝΕΡΑΝΤΖΗ-ΒΑΡΜΑΖΗ

Πληροφορίες για τη Χαλκιδική από τα έγγραφα των Μοναστηριών
του Αγίου Όρους (13ος-15ος αιώνας)

Στην πολυτάραχη εποχή των Παλαιολόγων (1261-1453) η γενική κατάσταση του Βυζαντινού κράτους επηρεάζει και τις τύχες της Χαλκιδικής. Βυζαντινή ως το 1346 περνάει τη χρονιά αυτή κάτω από την επικυριαρχία του Στεφάνου Δουσάν και των Σέρβων ως το 1371, οπότε ξαναγίνεται Βυζαντινή. Οι Τούρκοι την παίρνουν για πρώτη φορά το 1383, γίνεται όμως πάλι Βυζαντινή το 1403, για να την καταλάβουν τελικά οι Τούρκοι το 1430.

Οι πληροφορίες που παρέχουν για την περίοδο αυτή τα έγγραφα των Μοναστηριών του Αγίου Όρους είναι πολύτιμες. Αφορούν τη διοικητική εξάρτηση της Χαλκιδικής, τις σχέσεις της με την Κωνσταντινούπολη, τη Θεσσαλονίκη ή άλλες επαρχίες, τη δημογραφική κατάσταση της περιοχής και κυρίως την αγροτική της οικονομία. Η περιοχή στηρίζεται αποκλειστικά στην αγροτική οικονομία και τα μεγάλα μοναστήρια του Άθω σπεύδουν να επωφεληθούν από την εντατική καλλιέργεια που ασκείται στις πεδινές κυρίως εκτάσεις της.

Είναι λοιπόν βέβαιο ότι πολλοί από τους κατοίκους της Χαλκιδικής τα χρόνια αυτά υπηρετούν ως πάροικοι στα κτήματα των μοναστηριών. Οι ελεύθεροι γαιοκτήμονες με το πέρασμα των χρόνων όλο και λιγοστεύουν και η παροικοποίηση των κατοίκων προχωρεί όλο και περισσότερο, εφόσον τα μοναστήρια κατορθώνουν να διατηρούν τις κτήσεις τους μέσα από τις ταραχές και τις εναλλαγές κυριάρχων, ενώ δεν μπορούν να πετύχουν το ίδιο οι μικρότεροι ιδιοκτήτες.

Άλλωστε η κατάσταση των παροίκων της περιοχής παρουσιάζεται αρκετά ιδιόμορφη. Είναι βέβαια υποχρεωμένοι οι πάροικοι να εκπληρώνουν τις υποχρεώσεις τους απέναντι στο κράτος και στο μοναστήρι, παράλληλα όμως διατηρούν και ορισμένα δικαιώματα. Μπορούν να διαθέτουν τα χωράφια που καλλιεργούν στους απογόνους τους, όπως οι ίδιοι θέλουν, και μερικοί διατηρούν δική τους κινητή περιουσία, δηλαδή εργαλεία, βόδια ή άλλα ζώα.

Η συχνή εναλλαγή κυριάρχων λοιπόν καθώς και η γειτνίαση της περιοχής με το Άγιο Όρος είναι οι δύο ουσιαστικοί παράγοντες που καθορίζουν τη μοίρα των κατοίκων της Χαλκιδικής το 13ο, 14ο και 15ο αιώνα.

Ι. ΑΘ. ΠΑΠΑΓΓΕΛΟΣ

"Το πολίχνιον Κασσανδρείας".

Η Κασσάνδρεια, της οποίας θα έπρεπε να εορτάζεται φέτος η επέτειος των 2.300 ετών από της ιδρύσεώς της (316 π.Χ.-1984), κατεστράφη από τις Ουννικές επιδρομές του βου αι. Ο Ιουστινιανός επανέκτησε τα τείχη της και δεν θα πρέπει να θεωρηθή απίθανη η σκέψη ότι η ζωή συνεχίσθηκε στην ίδια θέση. Οι γνωστές πηγές σιωπούν, μέχρι το 996, όταν στο "πολίχνιον Κασσανδρείας" συγκροτείται ένα μεγάλο δικαστήριο για να διευθετήση κτηματική διαφορά μεταξύ της μονής Ιβήρων και κάποιου τουρμάρχη Βασιλείου. Στο δικαστήριο αυτό συμμετέχουν, μεταξύ των άλλων, ο επίσκοπος Κασσανδρείας Δέων, ο άρχων Κασσανδρείας Καλωνάς και οι "της Κασσανδρείας χωρίται".

Από το 1078 είναι η πρώτη γνωστή αναφορά του επισκοπικού τίτλου "Κασσανδρείας και Βρυών", ο οποίος διατηρήθηκε τουλάχιστον μέχρι το 1327. Νομίζουμε ότι αυτό θα πρέπει να θεωρηθεί ως ένδειξη μετακινήσεως της έδρας του επισκόπου στην Βρύα της Καλαμαριάς (σήμερ. Βεριά Συλλάτων). Μήπως το "πολίχνιο" εγκαταλείφθηκε ή απλώς η Βρύα εξελίχθηκε στο σημαντικότερο κέντρο της περιοχής;

Μετά το 996 δεν υπάρχουν πληροφορίες για την Κασσάνδρεια αναφέρονται βεβαίως δρόμοι που οδηγούν από την Θεσσαλονίκη και την Βρύα προς την Κασσάνδρεια (12ος-14ος αι.), φαίνεται όμως ότι ο όρος Κασ. αναφέρεται πλέον σ' όλη την χερσόνησο και όχι στο πολίχνιον.

Το 1307-1309 εγκαταστάθηκαν στην χερσόνησο οι Καταλανοί γνωρίζουμε ότι κατοικούσαν σε σπίτια (μερικά από τα οποία ήταν πολυτελή), πλην όμως δεν γνωρίζουμε αν κατοικούσαν στο πολίχνιον.

Το 1407 ανοικοδομήθηκαν και πάλι τα τείχη, φαίνεται όμως ότι δεν υπήρχε εκεί χωριό, παρά μόνον η φρουρά για την οποία προβλέπονταν δαπάνες συντηρήσεως.

Κατά την βενετοκρατία (1424-1429) τα τείχη ενισχύονται και πάλι και εξακολουθεί να υπάρχει φρουρά.

Κατά την τουρκοκρατία φαίνεται ότι η περιοχή ήταν έρημη. Η άποψη ότι το 1578 η Κασσάνδρεια είχε 2.000 σπίτια και 60 ιερείς, θα πρέπει να θεωρηθή ως εσφαλμένη ερμηνεία των πληροφοριών του Θεοδ. Ζυγομαλά. Άλλωστε η έκταση από τα τείχη προς τας ανατολάς πωλήθη-

κε, τον 16ο αι., στην μονή Δοχειαρίου, η οποία ίδρυσε το "Καπύ μετόχι" (=μετόχι της Πόρτας).

Το 1821 εγκαταστάθηκε και πάλι μεγάλη φρουρά (επαναστατών, αυτή τη φορά) στα κατεστραμμένα τείχη.

Το 1887 ο Σχοινάς αναφέρει την ύπαρξη δύο τουρκικών φυλακίων στις "Πόρτες", όπως ονομάζεται η περιοχή από τον 15ο αι. ήδη.

Το 1924 εγκαθίστανται στην θέση της Κασσανδρείας οι πρόσφυγες και η περιοχή ξαναπαίρνει το αρχαίο όνομά της "Ποτίδαια".

Το 1955 η κοινότης της Βάλτας μετονομάσθηκε σε "Κασσάνδρα" και αργότερα σε δήμο "Κασσανδρείας".

Π. ΘΕΟΔΩΡΙΔΗΣ

Τα μεσαιωνικά χωριά της Καλαμαριάς

Τρεις εργασίες μέσα στην τρέχουσα πενταετία (του Ζάκ Λεφόρ για τους οικισμούς της δυτικής Χαλκιδικής, του Σβορώνου για την τοπογραφία, ιδιαίτερα την παλαιολόγιο, των κτημάτων της Λαύρας και ο Πίνακας τοπωνυμίων του υπογράφοντος για τον αγιορειτικό παραγωγικό χώρο) αποτελούν ατεχνώς ελάχιστον αντίδωρον των οφειλομένων στα αγιορειτικά αρχεία πληροφοριών. Ίσως απέχουμε δεκαετίες από την πλήρη αξιοποίηση αυτού του υλικού που θα περισεύει με τα ανέκδοτα ακόμη Βατοπαιδινά, Ιβηρίτικα κά έγγραφα που ελπίζουμε είναι σε κάποια σειρά δημοσίευσης. Η αδυναμία για γενικεύσεις πάντως δεν θά 'πρεπε να μας εμποδίσει να τοποθετήσουμε κάποια γενικά όρια στις αναζητήσεις μας. Έτσι, μέσα στα σύνορα του πάλαι κατεπανικίου Καλαμαριάς, εξετάζονται εδώ σύντομα(α) το σύστημα των αμυντηρίων (β) οι οδικοί αξονες (γ) ο αριθμός και το μέγεθος των οικισμών (δ) οι μεγάλες "μανιφατούρες" της περιοχής, κυρίως τα υδρομυλικά συστήματα της Γέννας, του "Γαλαρινού" και των Μυλώνων. Αυτά συσχετίζονται και έστω πλημμερώς ταξινομούνται, αφού προηγηθεί (πολλοστή) έκκληση του υπογράφοντος για συντονισμό ενεργειών όλων των ενδιαφερομένων για τη δημιουργία ενός ιστορικού κτηματολογίου της Χαλκιδικής.

Α. ΤΟΣΚΑ ΖΑΧΑΡΩΦ

Οι τοιχογραφίες του ναού της Παναγίας Φανερωμένης
στη Ν. Σκιώνη

Η εκκλησία της Παναγίας Φανερωμένης βρίσκεται 2 χιλιόμετρα περίπου Ν.Α. της Ν. Σκιώνης, κοντά στη θάλασσα, Κατ'αρχήν ήταν μετόχι της Θεσσαλικής Μονής του Φλαμουρίου, το 1881 όμως περιήλθε στη δικαιοδοσία του Πατριαρχείου.

Πρόκειται για ένα μικρό δρομικό ναό, γενικών εξωτερικών διαστάσεων 14,5 X 6,5 μ., που ανατολικά απολήγει σε παχειά ημικυκλική κόγχη και στα δυτικά έχει έναν ευρύχωρο νάρθηκα.

Ο ναός εσωτερικά ήταν κατάγραφος με τοιχογραφίες και είναι ένας από τους ελάχιστους ναούς της Χαλκιδικής και διατηρεί το ζωγραφικό του διάκοσμο. Σήμερα, δυστυχώς, έχει καταστραφεί ένα σημαντικό τμήμα των τοιχογραφιών, ενώ οι περισσότερες απ'αυτές που έχουν σωθεί βρίσκονται σε κακή κατάσταση.

Μέσα στο ιερό στον Α. τοίχο εικονίζεται στο κέντρο η Ανάληψη με το Άγιο Μανδήλιο και αριστερά και δεξιά τοποθετούνται η Φιλοξενία του Αβραάμ και ο Ευαγγελισμός. Κάτω από την Ανάληψη μέσα στη κόγχη βρίσκεται η Πλατυτέρα με τους αρχαγγέλους.

Στους δύο μακρούς τοίχους του ναού, Β και Ν, έχουμε σκηνές από τη ζωή και τα πάθη του Χριστού. Νότιος τοίχος (από Α. προς Δ.): Γέννηση, Υπαπαντή, Βάπτισμα. Οι υπόλοιπες παραστάσεις μέχρι τη Ν.Δ. γωνία του κυρίως ναού έχουν καταστραφεί. Βόρειος τοίχος (από Δ. προς Α.): Ο Χριστός μπροστά στους αρχιερείς και η απόληψη του Πιλάτου, κατεστραμμένη παράσταση, Σταύρωση, Ενταφιασμός, Λίθος, η εις Άδου κάθοδος. Στον Δυτικό τοίχο του κυρίως ναού και πάνω από την είσοδο που οδηγεί στο νάρθηκα το μεγαλύτερο μέρος καταλαμβάνεται από την Κοίμηση της Θεοτόκου. Αριστερά η παράσταση που υπήρχε έχει καταστραφεί ενώ δεξιά εικονίζεται ο Εμπαίγμος.

Όλες αυτές οι Παραστάσεις καταλαμβάνουν το άνω τμήμα των τοίχων και χωρίζονται μεταξύ τους με πορτοκαλλο-κόκκινες ταινίες. Κάτω από τις παραστάσεις αυτές υπήρχε και δεύτερη ζώνη τοιχογραφιών, πιθανόν μεμονωμένες μορφές αγίων, από τις οποίες σώζονται ελάχιστα ίχνη.

Στον Ανατολικό τοίχο του νάρθηκα, πάνω από την είσοδο που οδη-

γεί στον κυρίως ναό εικονίζεται μέσα σε τόξο ένθρονος θεοτόκος με αρχαγγέλους. Ολόγυρα από την παράσταση της θεοτόκου αναπτύσσεται η Δευτέρα Παρουσία, από την οποία σώζονται λίγα μόνο τμήματα σε κακή κατάσταση.

Οι τοιχογραφίες μπορούν να χρονολογηθούν στα τέλη του 16ου ή στις αρχές του 17ου αιώνα. Ο ζωγράφος τόσο στη διάταξη του εικονογραφικού προγράμματος όσο και στην επί μέρους ανάπτυξη των θεμάτων ακολουθεί πρότυπα διαμορφωμένα ήδη στα βυζαντινά χρόνια και κυρίως στα παλαιολόγεια. Συγχρόνως, χωρίς να εντάσσεται σε κάποιο από τα μεγάλα καλλιτεχνικά ρεύματα της εποχής του, παρουσιάζει χαρακτηριστικά που τον συνδέουν με την εξέλιξη της ζωγραφικής στον 16ο και στις αρχές του 17ου αιώνα. Πρόκειται πάντως για κάποιο λαϊκό ζωγράφο που παρουσιάζεται άλλοτε άνισος, μερικές φορές άτεχνος, χωρίς ωστόσο να του λείπει ούτε η ευαισθησία, ούτε η χρωματική αντίληψη και κυρίως χωρίς να είναι ξεκομμένος από τη μεγάλη βυζαντινή παράδοση.

Α. ΚΑΙΤΣΗ"Φορητές εικόνες από τη Ν. Ποτίδαια Χαλκιδικής"

Στον ενόρμακό ναό της Ν. Ποτίδαιας, ο οποίος τιμάται στο όνομα του αγίου Γεωργίου, φυλάγονται εξήντα περίπου φορητές εικόνες, τις οποίες έχει καταγράψει η 10η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων το καλοκαίρι του 1984. Οι περισσότερες προέρχονται από το χωριό Πλάτανος της περιοχής Γανοχώρων της Ανατολικής Θράκης, οι κάτοικοι του οποίου ήρθαν πρόσφυγες στη Ν. Ποτίδαια μετά το 1922.

Η παλαιότερη χρονολογικά από τις εικόνες αυτές και συγχρόνως το πιο αγαπητό κειμήλιο των κατοίκων είναι η εικόνα της Παναγίας Οδηγήτριας, η οποία βρίσκεται στο τέμπλο και διατηρείται σε κακή κατάσταση. Ολόκληρη, εκτός από τα πρόσωπα, καλύπτεται με αργυρό επενδύτη, η επιγραφή του οποίου μας πληροφορεί ότι κατασκευάστηκε από τους χρυσοχόους Ευστάθιο και Γεώργιο το έτος 1784 με έξοδα των κατοίκων του Πλατάνου. Η ζωγραφική όμως είναι παλιότερη και σχετίζεται με έργα της πρωτεύουσας. Με βάση την τεχνολογία, τα ιδιαίτερα φυσιολογικά χαρακτηριστικά και την τεχνική μπορεί να χρονολογηθεί στο τέλος του 14ου αι και στις αρχές του 15ου.

Οι επόμενες χρονολογικά εικόνες ανήκουν στον 17ο αι. και παριστάνουν τον άγιο Αθανάσιο, που με επιγραφή χρονολογείται στα 1638 και τον άγιο Ιωάννη τον Θεολόγο, που χρονολογείται στο πρώτο μισό του αιώνα. Οι δύο εικόνες παρουσιάζουν ορισμένα κοινά στοιχεία, τα οποία συνδέονται με δυναμικές τάσεις του 17ου αι., που πηγάζουν από μοναχικά κέντρα* ωστόσο όμως οι μορφές δεν έχουν χάσει την ευγένειά τους.

Από τις δύο εικόνες του επόμενου αιώνα παρουσιάζουμε αυτήν που αντιπροσωπεύει την λαϊκή και δυτική τάση της εποχής, ενώ συγχρόνως μένει πιστή στον ορθόδοξο εικονογραφικό τύπο. Η εικόνα παριστάνει τους αγίους Κωνσταντίνο και Ελένη και χρονολογείται με επιγραφή στα 1773.

Όλες οι άλλες εικόνες ανήκουν στον 19ο αι. Σεχωρίζουμε και παρουσιάζουμε μία ομάδα επτά δεσποτικών εικόνων με ιδιαίτερο ενδιαφέρον : Έχουν κοινά χαρακτηριστικά, χρονολογούνται με επιγραφή στα 1865 και τρεις από αυτές μας δίνουν το όνομα και την καταγωγή του καλλιτέχνη "Δια χειρός Θεοδοσίου Αναγνώστου εκ Νεοχωρίου". (Πρόκειται για ένα από τα δύο χωριά με το ίδιο όνομα, που βρίσκονταν επίσης στα Γανόχωρα). Με σιγουριά όμως μπορούμε να αποδώσουμε και τις υπόλοιπες στον ίδιο ζωγράφο, μια και παρουσιάζουν τα ίδια φυσιολογικά χαρακτηριστικά, την ίδια τεχνοτροπία και τεχνική, την αγάπη του καλλιτέχνη για τα λαμπερά, ζωηρά χρώματα καθώς και για την πλούσια διακόσμηση.-

ΚΡ. Δ. ΜΑΝΤΖΑΝΑ

"Φορητές εικόνες από τη Μεταμόρφωση της Χαλκιδικής".

Στα πλαίσια των καταγραφών, που έχει αρχίσει η 10η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων, για τη διάσωση των θρησκευτικών κειμηλίων-εικόνες, λειτουργικά σκεύη, βιβλία, ιερά άμφια- περιλαμβάνεται και η καταγραφή φορητών εικόνων που βρίσκονται στη Μεταμόρφωση Χαλκιδικής. Τις εικόνες αυτές διαλέξαμε να παρουσιάσουμε. Μεταφέρθηκαν εδώ από πρόσφυγες που ήρθαν από τα Μάταλα της Μ. Ασίας. Τα Μάταλα βρίσκονται 102 χιλ. ΝΔ της Καισάρειας και είναι το σημερινό "Balli". Διοικητικά ανήκε στο Φερτέκι (επαρχία Καππαδοκίας) και εκκλησιαστικά στη Μητρόπολη Ικονίου. Οι εικόνες που καταγράφηκαν είναι συνολικά 35 και βρίσκονται στον Ιερό Ναό της Μεταμορφώσεως και Αγίου Βασιλείου. Τις εικόνες αυτές, μετά από μελέτη, μπορέσαμε να τις ομαδοποιήσουμε με βάση τόσο τα τεχνοτροπικά, εικονογραφικά και τεχνικά χαρακτηριστικά όσο και με βάση τα εξωτερικά κριτήρια- επιγραφές.- Στο σύνολό τους ανάγονται στον 19ο αι. εκτός από τέσσερες που μπορούν να χρονολογηθούν στον 17ο αι. Τρεις, που χρονολογούνται και μάλιστα επακριβώς 1855, 1845, 184(;) φέρουν και το όνομα του ζωγράφου (χειρ Λαζάρου"). Πιστεύουμε πως και μια τέταρτη εικόνα μπορεί να ενταχθεί στην ομάδα των εικόνων του ζωγράφου Λαζάρου. Ακόμη μπορέσαμε, με βάση τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους, να ξεχωρίσουμε και άλλες δύο ομάδες, μία από 3 εικόνες και μία από 21. Ακόμη πρέπει να σημειωθεί ότι σε 10 εικόνες οι αφιερωματικές επιγραφές είναι τούρκικες αλλά τα στοιχεία είναι ελληνικά κι αυτό γιατί οι κάτοικοι των Ματάλων ήταν Έλληνες τουρκόφωνοι. Πρέπει να σημειωθεί ότι σε μια εικόνα της Ζωοδόχου Πηγής του 1871 αναγράφεται το όνομα του χωριού (εκ χωρίου Ματαλάλης).

Η παρουσίαση αυτή κρίθηκε σκόπιμη όχι μόνο γιατί συμβάλλει στη γνώση της καλλιτεχνικής και γενικότερα πολιτιστικής φυσιογνωμίας μιας απομακρυσμένης, από τον κορμό της Ελλάδας, περιοχής αλλά γιατί μας φέρνει σε επαφή με τη θρησκευτική ζωγραφική των νεώτερων χρόνων που δεν έχει προσεχθεί, όπως αξίζει. Συγχρόνως όμως επιβεβαιώνει και την χρονική και τοπική ένταση που έχει η επιβίωση της βυζαντινής παράδοσης.